

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

УДК [1:316.3+122.2]:159.947.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2020.25-26.10>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДИСКУРСУ СВОБОДИ ВОЛІ В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

Лідія Сафонік

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

e-mail: lidiyasafonik@gmail.com

ORCID 0000-0002-3525-9501

Стаття присвячена аналізу проблеми свободи волі, актуалізованій сучасними дослідженнями в ділянках когнітивістики й нейробіології. Авторка окреслює дискурс свободи волі як такий, що є передумовою морально-правових засад структурної організації європейського життєвіття, на основі якої здійснюється відповідна дискурсивна семантика й репрезентативний символічний естетичний досвід з його перцептивними орієнтаціями. Авторка вбачає причини сучасної полеміки щодо свободи волі в тому, що глобальні інформаційні зміни зумовлюють пошуки такого буттєвого оперття, яке виводить мислення поза межі класичних вербально-метафізичних практик і наводить людину до пошуку нових смислів ідентичності та сенсів автентичності, спонукаючи до трансформації й подолання беззмістовності певних усталених життєвих ситуацій, норм і звичаїв.

У світлі сучасних дискусій авторка визначає свою позицію щодо існування чи неіснування феномена свободи волі, розрізняючи «свободу волі», «свободу вибору», «свободу дії», «силу волі» й «усвідомлений вибір». Зазначено, що в повсякденному інформаційному просторі та популярній літературі переважно отожднюються концепти «свобода волі», «свобода вибору» і «свобода дії». Змістовно порівнюючи «свободу волі» і «свободу вибору», авторка пропонує зважати на те, що людина від природи схильна чинити вибір, проте він відбувається через семіотичне й соціально-культурне опосередкування щодо процесів мозкової активності.

Окремо звернена увага на те, що *свобода вибору* людини найповніше проявляє себе в смислоконституювальній активності, яка зумовлюється еволюційними потребами прирощення індивідуальної свободи як негентропійної умови зростання креативного потенціалу суспільного життя, що передбачає формування притомного сенсо-розуміння, феноменологія якого розгортається в контекстах генералізованих знаків-ідей і репрезентативно-символічних і дискурсивно-семантичних повідомлень.

У статті визначена значимість сучасних досліджень мозку, які уможливають по-новому поставитися до проблем маргінальної особи в суспільстві, підважуючи усталені стереотипи й погляди. Водночас авторка статті вважає, що подекуди легковажні спроби деконструювати феномен свободи волі, девальвуючи разом із ним свободу вибору, свободу дії й саму свободу, можуть призводити не тільки до теоретичних суперечностей і конфліктів в правознавчих дебатах, а й здатні викликати соціальне непорозуміння й загрожувати гуманітарною деструкцією громадянського процесу. Суперечність і протистояння в поглядах і переконаннях щодо феномена свободи частково пояснюється парадоксами сучасного інформаційного поля, зумовленими, зокрема, флуктуацією природознавчого та гуманітарно-соціального знання, у якому перебувають репрезентанти дискурсу свободи волі.

Ключові слова: репрезентація, дискурс, свобода волі, сила волі, свобода вибору, свідомий вибір.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останніми роками в наукових колах загострилася суперечка щодо свободи волі. Варто зазначити, що переусвідомлення феномена свободи волі сягає 1980-х років і пов'язано це з низкою експериментальних досліджень психолога Бенджаміна Лібета. Він продемонстрував, що в моторних центрах кори головного мозку потенціал готовності до руху на 350 мілісекунд випереджує усвідомлення учасниками експерименту свого рішення діяти. Отже, можна припустити, що свобода волі – це ілюзія. Наукову спільноту збентежив висновок каліфорнійського професора, сутність якого полягає в тому, що мозок сам вирішує діяти, перш ніж людина приймає усвідомлене рішення виконати дію [8, с. 47–56]. Зауважимо, що дискурс свободи волі є підвалиною морально-правових засад європейської цивілізації, у контексті якої формувався репрезентативний і символічно-естетичний досвід з його головними сенсами/смыслами та перцептивними орієнтаціями. Питання полягає в тому, наскільки наявний у цивілізаційному просторі дискурс свободи волі сумісний з реальністю облаштованого нами світу, зокрема щодо того, яким ми хочемо його бачити. Розв'язуючи питання свободи волі не на її користь, ми покликані заново описати світ, констатуємо, що європейський дискурс свободи волі втрачає свою значимість, оскільки певним чином уносить тоталізуючу функцію в мислення й соціальне буття, створюючи ситуацію ілюзорного конституювання буттєвих смислів і життєвих сенсів, оскільки свобода волі людини видається ілюзією.

Мета статті (постановка завдання) – репрезентувати дискусію щодо дискурсу свободи волі в контексті переусвідомлення сучасних цивілізаційних перспектив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Дослідження ґрунтується на аналізі праць таких авторів: Бенджаміна Лібета «*Do We Have Free Will?*», Альфреда Ремена Меле «*Free Will: Theories, Analysis, and Data*», Мічіо Кайку М. «*Майбутнє розуму*», Діка Свааба «*Ми – це наш мозок*», Ларса Свендсена «*Філософія свободи*», Юзефа Бремера «*Czy wolna wola jest wolna? Kompatybilizm na tle badań interdyscyplinarnych*», Едді Намиаса «*Научное исследование. Нейронауки. Существует ли свобода воли у человека?*»

Окрім того, необхідно згадати здобутки у вирішенні питання свободи волі таких авторів, як Сьюзан Блекмор, Деніел Вегнер, Сем Гарріс, Брюс Худ, Вилейанура Рамачандрана, Пол і Патрісія Чогленд, Деніел Денет, Пітер Уалброу, Тео Цаусидис, Джейсон Шепард та інші.

Серед українських авторів автор у процесі написання статті спирається на праці Анатолія Караса: «*Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях*», «*Переусвідомлення природи людини і свободи у призмі нейродосліджень і семіотики*» [3], «*Civil Feelings as the Civilizational Capital*» [4], а також на власні напрацювання автора. Водночас варто зазначити вклад окремих українських дослідників у оприявлення цієї складної філософської теми, таких як І. Держко, К. Карпенко, Ю. Салига, О. Соловійов, Н. Хамітов та інших.

Матеріал статті апробований на міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: «Свідомість, мозок, мова: актуальні проблеми та міждисциплінарні дослідження», яка відбулася у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького 19–20 квітня 2018 року [5], «Дні науки філософського факультету», яка відбулася в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 16–17 травня 2019 року [6], і «Феномен свободи у контексті духовних викликів XXI століття», яка відбулася у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького 24–25 травня 2019 [7].

Викремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Учені розуміють, що сучасні дослідження мозку уможливають людство іншими очима подивитися на світ, особливо переоцінити статус маргіальної особи в суспільстві, позбавляючи людину за давних страхів та упереджень, однак нейрофізіологічні тлумачення свободи і свободи волі дещо похитнули розуміння природи моральної відповідальності й правової організації суспільства. Очевидно, що філософія у вирішенні цього складного питання перебуває «на роздоріжжі», яке необхідно зробити об'єктом прискіпливого рефлексійного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. *Між компатибілізмом та інкомпатибілізмом.* Теоретичні висновки, які випливають із результатів дослідження, часто залежать від особи інтерпретатора, того, як саме він/вона він сприймає і тлумачить проблему та її гіпотезування. Наприклад, Альфред Ремен Меле, професор філософії Флоридського університету, у праці «*Free Will: Theories, Analysis, and Data*» подає свою інтерпретацію результатів експерименту Б. Лібета. Заради вирішення проблеми свободи волі А. Меле пропонує вдатися до чіткого мовного й наукового розрізнення термінів «спонукання» (*urge*), «бажання» (*wanting, wish*), «рішення» (*decision*). Згідно з позицією вченого, більшість людей визнають, що відповідально вирішити щось і зробити щось суттєвим відрізняється від того, щоб мати спонукання або бажання зробити щось [14].

Отже, А. Меле розмежує «дистальний намір» і «проксимальне рішення». Ідеться про роль індикатора спонукання або пов'язаного зі спонуканням дистального наміру, але не проксимального рішення; у ситуації, коли суб'єкт усвідомлює спонукання (бажання) діяти, він може прийняти проксимальне рішення діяти. А. Меле дійшов висновку, який полягає в тому, що за 550 мсек. до визначеного моменту з'являється проксимальне спонукання (*roughly*), а за 90–50 мсек. до визначеного моменту з'являється відповідний проксимальний намір, відтак у певний момент м'яз згинається, якщо припустити, що в експерименті брали участь учасники, які не були попередньо повідомлені про заплановані дії, отже, діяли спонтанно.

А. Меле наголошує на суттєвому факті, що в разі експерименту Б. Лібета всі його учасники були попередньо повідомлені про заплановані дії, отже, їхній мозок перебував у ситуації готовності до вчинення дії. Вирішити щось зробити, на думку А. Меле, рівнозначно тому, щоб миттєво сформувавши намір (інтенцію) здійснити дію, який (яка) відрізняється від простого бажання/небажання щось зробити [14, с. 190–196].

Вочевидь, людиною можуть оволодіти суперечливі одне одному бажання, однак реалізує вона лише одне з них. Звісно, усталене рішення зробити щось уже не потребує тривалого процесу роздуму щодо можливої дії, бо людина вже має закарбований у свідомості прийнятний досвід виконання дії, яку вона часто чинить рефлексивно. Ми погоджуємося, що певні наміри щось зробити звичне виникають спонтанно, відтак не потребують тривалих рефлексивних міркувань.

Так, почасти щоденні дії ми виконуємо «за звичкою» і наш мозок шляхом тривалого повторювання рутинних дій готовий їх виконувати «за замовчуванням», наприклад, чистити зуби, умиватися, відкривати двері, щось думати, складати слова в речення тощо. Водночас свідоме рішення зробити щось кардинально значиме для себе/Іншого або суспільно вагоме діяння не виключає тривалого планування дії, розмірковувань, сумніву й докорів сумління. Гадаємо, що можна отримати неймовірні результати спостереження за роботою мозку не в момент очікуваної (запланованої) дії, а в ситуації готовності до неочікуваного жертвовного акту. Відтак цікаво було б простежити

за роботою мозку в моменти жертвних актів людини, коли «ламається» природний інстинкт самозбереження.

Отже, головний висновок А. Меле полягає в тому, що мозок не приймає рішень, оскільки рішення мають бути усвідомленими людиною; рішення є результатом свідомого формування наміру в ситуації невизначеності, вільного вибору на пряму дії.

Експеримент Б. Лібета не можна сприймати однозначно, бо мозок людей, які брали участь в експерименті, відповідно до інструкцій експериментаторів, був готовий до запланованих дій. Відтак у мозку завчасно формується спонукання (бажання) дії, але не рішення. Водночас, згідно з поглядами Б. Лібета, психіка не залежить цілком від фізіологічних процесів мозку, а отже, Б. Лібет не заперечує свободу волі категоричним чином. Він наголошує, що свідомість людини не може ініціювати дію і за суб'єктом завжди залишається право призупинити потяг діяти. Отже, у суб'єкта залишається приблизно 100 мсек., упродовж яких він може прийняти рішення не виконувати дію; однак за останні 50 мсек., коли активуються нейрони спинного мозку, а згодом м'язи, процес реалізації бажання відбувається цілком автоматично і свідомість людини не може його зупинити. Філософам важко щось однозначно сказати із цього приводу, оскільки ми не оперуємо експериментальними даними, а змушені приймати їх на віру. Хотілося б з упевненістю знати, наскільки це стосується всіх намірів, бажань, спонукань людини, наприклад, молитися, співати, бігти тощо. Зазначимо, що позиція Б. Лібета в сучасній філософії пов'язується з концепцією інкомпатибілізму (*incompatibilism*), а позиція А. Меле – з концепцією компатибілізму, згідно з якою фізико-хімічна детермінація психічних процесів не перешкоджає реальності свободи волі й відповідальності.

Редукціоністи Сьюзан Блекмор, Деніел Вегнер, Брюс Худ, Дік Свааб, Вилейанура Рамачандрана, Пол і Патрісія Чьогленд, зрештою, Деніел Денет дотримуються більш категоричної позиції, ніж Б. Лібет, уважаючи, що мозок не передбачає ніякої свободи волі, створюючи ілюзію нашого Я як ілюзію свідомості. Варто наголосити, що всі редукціоністи у вирішенні питання свободи волі є переконаними атеїстами.

Разом із тим Альфред Меле, Еді Наміас, Пітер Уалброу, Тео Цаусидис, Ларс Свендсен, Джейсон Шепард, Юзеф Бремер (*Jozef Bremer*) і багато інших учених бентежить думка, що заперечення свободи волі може призвести до позбавлення людини онтологічної свободи та можливостей вільного волевиявлення.

Відтак корисно ознайомитися з працею Юзефа Бремера «*Czy wolna wola jest wolna? Kompatybilizm na tle badań interdyscyplinarnych*», де автор, у супереч поширеній серед природодослідників детерміністської тенденції щодо проблеми свободи волі, стверджує, що вольовий учинок і відповідальність є осердям міжлюдських стосунків [12]. Відомий скандинавський філософ Ларс Свендсен у праці «*Філософія свободи*» вважає, що свобода – це один із найскладніших феноменів існування людини. Зокрема, він наголошує, що свобода як багатовимірне філософське явище включає онтологічні, метафізичні, політичні й особистісні аспекти [11]. З позиції захисників класичних уявлень щодо свободи волі можна дійти висновку, що ця дискусія є навіть дещо шкідливою, оскільки підважує усталені правові й моральні принципи. Під вагою цієї дискусії можна припустити, що й самі філософські підвалини Західної цивілізації похитнулися!

2. *Мозок і свідомість.* Попри це, дискусія щодо свободи волі спонукає переосмислити природу свідомості, тілесності й природу людського «Я». Дік Свааб у праці «*Ми – це наш мозок*» слушно стверджує, що «тепер дослідження мозку – це не лише пошуки причин мозкових захворювань, а й пошуки відповіді на запитання, чому ми існуємо, якими ми є, словом, пошуки самих себе» [10, с. 23]. Більше того, на думку Мічіо Кайку, висловлену ним у праці «*Майбутнє розуму*», «якщо ми зможемо відповісти на ці складні запитання,

то, можливо, це прокладе шлях до розуміння нелюдської свідомості, наприклад, свідомості роботів і прибульців з космосу, яка може бути зовсім інакшою, ніж наш» [1, с. 63].

Професор факультету філософії й Інституту нейронаук при Університеті штату Джорджія (США) Еді Наміас доповнює думки колег, зауважуючи, що, «доки в нейробіології не буде вирішена проблема свідомості, ідеї противників свободи волі будуть дуже заманливі», бо «якщо наш мозок робить усе сам, то для усвідомленого мислення роботи не залишається» [6].

Важливість відповіді на питання, наскільки людина наділена свободою волі й чи наділена нею взагалі, полягає в тому, що ми відповідаємо на запитання, чи існує внутрішній світ людини, тобто настільки людина є вільною в цьому світі. Більше того, це сприяє розумінню, наскільки людина з посттравматичним синдромом чи вродженими генетичними захворюваннями є особою, тобто наскільки така людина відповідає за свої вчинки. Не дивно, що подібну дискусію назвали «четвертою революцією», яка спонукає появу нових вербальних дискурсів.

Д. Свааб упевнений, що порушення в «ефективній машині з переробки інформації (...)», якою мислитель називає мозок і яка здійснює всі операції, керуючи нами, «(...) призводить до психічних і неврологічних захворювань» [10, с. 24]. Отже, «усе, що ми думаємо й робимо, відбувається через наш мозок» [10, с. 23], більше того, «від структури цієї фантастичної машини залежать наші здібності, обмеження та характер» [10, с. 23]. Однозначно важко прийняти думку, що мозок є «ефективною машиною з переробки інформації», яка *керує нами*, однак безсумнівно є те, що здоровий стан мозку уможливило вести адекватний для людини спосіб життя, «бути людьми». Учений, наголошуючи на значимому прориві сучасних досліджень мозку, оптимістично зазначає, що мозкові захворювання все ще важко лікувати, однак «(...) фаза поразок уже поступається місцем захопленню новими відкриттями й оптимістичній надії, що в недалекому майбутньому вдасться розробити нові методи терапії [10, с. 27].

Ми, звісно, приймаємо той факт, що травми головного мозку з-поміж інших важких захворювань є загрозливо й можуть призводити до кардинальної зміни людської особи, спонукаючи подекуди деструктивну трансформацію людського «Я». М. Кайку згадує випадок, коли в 1848 році Фінеас Гейдж, зазнавши травми голови, з веселої життєрадісної людини перетворився в брутальну та егоїстичну. Експериментально підтверджено, що травма мозочка може позбавити людину зору, скроневої півкулі – здатності мовлення; травма таламуса спричиняє втрату пам'яті і спроможності до емпатії тощо [1, с. 40].

Люди з мозковими травмами переживають глибокі депресії і страх, їх мучить емоційна невизначеність, подекуди агресивність і плаксивість, які негативно впливають на особовий статус людини. Відбувається згорання інтересів до чогось одного, дещо тваринного, прагнення вижити. Доросла людина уподібнюється дитині, що подекуди цілком позбавлена свободи волі, якщо її розуміти як здатність врядувати щодо своїх пристрастей.

Людина з мозковими травмами не завжди спроможна самостійно приймати рішення й нести за них відповідальність, відтак не варто перекладати на плечі травмованих людей тягар рішення й відповідальності. У результаті якоїсь «деформованості» особа втрачає здатність вповні оцінити ситуацію, а отже, побачити наслідки неправильно прийнятого рішення. У травматичному стані людина не завжди може й хоче приймати рішення і брати на себе відповідальність. Тягар прийняття рішень і відповідальності «падає» на плечі рідних і лікарів. Попри те що людина перестає адекватно сприймати й оцінювати події, критично мислити, відтак приймати притомні рішення, вона спроможна прийняти себе іншою, дещо «викривленою». Так відбувається примирення із собою, однак це не завжди поразка, це може бути початком довгого шляху «*повернення до себе самого*».

Без сумніву, травматичний стан мозку характеризується деструктивними змінами нейронних зв'язків і супроводжуються вегето-судинними порушеннями, парезами, судомами тощо. Людина, у якій залишилася спроможність оцінити масштаби особистої катастрофи, у якийсь момент усвідомлено вибирає «бути», тобто боротися за життя. Саме в такій ситуації сила волі забезпечує людину від того, щоб зануритися в буттєві напівсутінки. Не думаю, що «наш мозок робить за нас усе», однак очевидно, що його стан є вирішальним.

Трагічність буття людини з очевидними деструктивними змінами нейронних зв'язків полягає в тому, що в неї маліють буттєві альтернативи. Травма мозку неначе руйнує внутрішній світ людини, і він стає збідненим. Важкохвора людини змушена збирати крихти волі, конституюючи намір викарабкатися з буттєвої прірви, що істотно допомагає досягнути позитивної динаміки в процесі одужання. Вірогідно, у критичній ситуації *сила волі* (а не свобода волі) відіграє вирішальну роль у процесі «збирання» деформованого «Я», пришвидшуючи переборення особистої катастрофи.

Ми цілком погоджуємося з М. Кайку, що «нейрони працюють не ідеально. Вони можуть «протікати», давати збій, старіти, вмирати, і до того ж вони чутливі до довкілля» [1, с. 387]. Відтак буттєве опертя суттєво впливає на процес мозкової регенерації. Зокрема, на нейронну активність мозку впливають інтелектуальні напрацювання й спроможність до емпатії, що уможливають стверджувати, що мій мозок – це, власне, мій мозок, а не когось іншого. Мозок людини впродовж усього її життя спроможний розвиватися або деградувати. Відтак мозок навіть фізично дужої людини, який позбавлений мисленевих потуг, може в майбутньому спровокувати деменцію, хворобу Альцгеймера тощо. Умотивованість особи, інтелектуальна автономія, чинниками якої є розвинене абстрактне мислення й аналітичні навички, здатність відчувати подив і здивування, спроможність до емпатії, допомагають людині утриматися в просторі усвідомленого притомного життя. Відтак у процесі кропіткої інтелектуальної роботи ми формуємо наш мозок, розвиваємо його; він є ґрунтом свідомого «Я», бо в непритомному стані «Я» неначе «зависає». Завдяки свідомому «Я» ми вивершуємо себе як особу, що спроможна творчо поринати у світ знаків, символів, сенсів і смислів.

3. *Чим загрожує визнання свободи волі ілюзією?* Обґрунтування того, що свобода волі – це лише ілюзія, уможливує інакший опис світу. Однак справа переінакшування світу є досить складною і приносить спантелічення, оскільки необхідно знайти відповідь на численні несподівані й контрверсійні питання. Дік Свааб пропонує не очікувати твердо встановлених висновків з результатів дискусії, а вже нині, користуючись дослідженнями мозку, переосмислювати природу транссексуальності, педофілії, гендеру тощо. Наприклад, він вважає, що «гендерні проблеми генетично виникають ще в матці» [10, с. 101], підвищуючи ймовірність транссексуальності. Д. Свааб звертає увагу, що в 1995 році він з його колегами виявили «таке спотворення статевої диференціації в маленькій структурі донорського мозку й опублікували в журналі «Nature». Мова йшла про маленьку мозкову структуру, таку як гіпоталамус, *Bed Nucleus y Stria terminalis (BST)*, яка бере участь у сексуальній поведінці» [10, с. 102]. Їхня позиція заперечує те, що гендер є соціокультурним конструктом, а статева ідентифікація обумовлюється суспільними нормами та умовностями. Виявилося, що «центральна частина цього ядра *BSTc* у чоловіків вдвічі більша й містить удвічі більше нейронів, ніж у жінок», унаслідок чого в транссексуалів Ч-Ж (чоловіків, що відчують себе жінками) жіночий *BSTc* [10, с. 102]. Окрім того, мигдалеподібне тіло транссексуалів містить менше сірої речовини (= нервових клітин) [10, с. 107].

Дослідник вважає, що фактори раннього розвитку можуть бути причетними до виникнення педофілії. Зокрема, Д. Свааб зазначає: «Коли доросла людина раптом відчуває

в себе педофільні нахили, то це може бути спричинене пухлиною мозку в частині передлобової кори, скроневої кори або гіпоталамуса», також відомі «описані випадки зміни сексуальної орієнтації на педофільну після операції на мозку в тих, кому через епілепсію видаляли передню частину скроневої ділянки» й «така операція може призвести до сексуальної розгальмованості, яку називають синдромом Клювера-Б'юсі» [10, с. 105].

Виникає запитання: як саме суспільство має корегувати педофільні навички людей з уродженими чи набутими нахилами внаслідок оперативного втручання? Гуманне ставлення до таких людей не передбачає їхнього ув'язнення, а, імовірно, психологічну й медикаментозну корекцію. Інше питання, наскільки психологічна й медикаментозна корекція можуть бути дієвими, ураховуючи підтвержені хромосомні відхилення педофілів, гвалтівників, садистів тощо. Відтак Д. Свааб порушує гостре запитання, наскільки можна змінити поведінку, запрограмовану в мозку на ранніх етапах його розвитку? Водночас він дещо відходить від теорії фізико-хімічної детермінації психічних процесів, прибічником якої він є, заявляючи, що «(...) більшості (таких осіб) вдається контролювати свої імпульси; вони не вчиняють злочинів, отже, не стають піддослідними» [10, с. 108].

Отже, Д. Свааб не виключає корекційного впливу виховання, освіти, соціального середовища на людину з генетично обумовленими захворюваннями й діями. Наприклад, покликаючись на «відомого дослідника сексуальності з Гавайїв професора Мілтона Даймонда (Milton Diamond), він вважає, що одним зі способів корекції педофільних схильностей з метою «(...) запобігання сексуальним домаганням до дітей може бути виготовлення фіктивної дитячої порнографії, для зйомок якої не треба використовувати дітей, наголошуючи на вірогідності позитивного впливу такого методу» [10, с. 110].

Тож не можна не погодитися з позицією Е. Наміаса, який зазначає: «... учені, котрі наполягають, що свобода волі – лише ілюзія, уводять нас в оману», водночас погоджуючись із думкою, що «(...) свідомий контроль наших дій набагато слабший, ніж нам видається» [6]. Тож свобода волі є суттєво обмеженішою щодо своєї прямої дії, ніж могли думати раніше всі ті, хто визнавав реальність цього феномена.

Передусім, як вважає А. Карась, не варто отожднювати спонуки до фізичних рухів і соціальних дій. Ідеться принаймні про те, що між мозком і спонукою до соціально-ціннісної дії немає жорсткого однозначного зв'язку. Це означає, що «між мозковою речовиною й соціальною дією лежить синапсична мережа опосередкувань, що зумовлена семіотичними процесами сприйняття й розуміння світу». Важливо взяти до уваги, «яким чином у самому мозку, можливо, у цілому тілі, кодується «механізм індивідуального досвіду», що впливає на вчинки та поведінку» [3, с. 145]. Отже, «свобода вибору стосується не тільки свідомості, а й тілесності, а точніше, емоційності людини. Тобто ми робимо вибір не в «чистому розумі» чи свідомості, а в наших соціально заангажованих поняттях та емоціях» [3, с. 155].

Вочевидь, нейрофізіологічний підхід до розуміння свободи волі спроможний позбавити людину зайвого тягаря звинувачень і морально не мотивованої відповідальності. Однак необхідно проводити вартісні обстеження, щоб розмежувати генетичні відхилення й маніпуляції. Проте очевидно, що вже нині мусимо іншими очима подивитися на статус «патологій» і «соціальних норм». Можна з упевненістю сказати, що нейрофізіологічні дослідження мозку піддавають поняття «свободи волі» і скорельованих із ним соціальних норм, стверджуючи, що причиною багатьох «асоціальних» діянь можуть бути хромосомні відхилення.

Висновки. Насамперед цілком виправданою є потреба перегляду й переусвідомлення феномена «свободи волі» під впливом сучасних нейродосліджень. Свого часу цей концепт піддажували самі філософи, серед яких, зокрема, були Б. Спіноза, Дж. Лок

та інші. Наприклад, останній слушно зауважив, що вислів «свобода волі» не є коректним, бо свобода не є атрибутом волі й для неї не притаманна, адже свобода і воля є двома відмінними здібностями (силами) [5, с. 291–293]. Отже, «свобода є сила діяти чи не діяти, згідно з приписами розуму. Сила спрямувати свої здібності до дії в одних випадках на те, щоб викликати рух, в інших – спокій, є тим, що ми називаємо волею» [5, с. 333].

А. Карась у праці «Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях» міркує над тим, що «якщо розум має емпіричну природу, а воля не визначається поза фактуальністю світу, що досягається розумом, то формула «свобода волі» набирає суперечливого, трансцендентального змісту» [2, с. 90]. Суперечливий зміст конструкту «свобода волі» полягає в тому, що ми стикаємося з двома феноменами: «свободою» і «волею», де свобода – умоглядний феномен, а воля дотична до всіх наших «хотінь», «бажань», «чуттів», «сприймань» тощо й покликана їх структурувати. Отже, воля структурує, а прагнення свободи скеровує, «веде» волю.

У світлі дискусій щодо свободи волі доцільно розрізнити «свободу волі», «свободу вибору», «свободу дії», «силу волі» й «усвідомлений вибір». Зазначимо, що у філософській літературі переважно ототожнюють концепти «свобода волі», «свобода вибору» і «свобода дії». Порівнюючи «свободу волі» і «свободу вибору», треба зважати, що людина практично від природи схильна до свободи вибору, проте це відбувається через семіотичне й соціально-культурне опосередкування. Наприклад, А. Карась, аналізуючи проблему свободи вибору й «утілення стандартів толерантності», зазначає, що вони склалися в контексті «відстоювання свобод і толерантності щодо думок і поглядів, протилежних до офіційних», отже, «фактично була сформована дискурсивно-семіотична традиція акцентування значення індивідуальної свободи й толерантності, поза якою була б неможливою практика творення громадянського суспільства» [2, с. 87]. Справді, там, де конструкти «свободи» і «свободи вибору» не мали актуального поширення, соціально-політична дійсність формувалася поза цінностями громадянського суспільства.

Християнська парадигма, в контексті якої запроваджено концепт «свободи волі», дотримується метафізичного його тлумачення. Згідно з християнською традицією, люди обдаровані свободою волі. Теологічне твердження, згідно з яким свобода волі дарована людині Богом, проєктувала гуманістичний статус буття. Однак у контексті особливо секулярного підходу (хоча не тільки, згадаймо Б. Спінозу) феномен «свободи волі» набуває парадоксального смислу. Погодимось з А. Карасем, що «свобода індивіда не стає фактом його дійсності автоматично, скажімо, після його звільнення від станових чи будь-яких інших, у тому числі й матеріальних, обмежень» [2, с. 146]. У наш час масштабних маніпуляцій і пропаганди, кіберзлочинності й невмотивованої військової та гібридної агресії проти українського суверенітету цілком актуальними є занепокоєння й потреба доповнювати «дискурсивно-семіотичні» можливості й умови свободи вибору, що підстерігають сучасну людину в її повсякденній і політичній поведінці. Отже, проблема кореляції «свободи волі» і «свободи вибору» залишається й далі відкритою.

Дослідження можливості *свободи вибору* передбачає звернути увагу на певні онто-соціальні передумови для її здійснення, оскільки інформаційно-нарративні й дискурсивні форми домінування та зверхньої гордині залишаються чинниками приниження гідності людини й насильства над нею. Вони здійснюються через розпорошення смислового горизонту людського буття, провокуючи його метафізичне «осідання», що веде до відчуття абсурду, нігілізму й втрати сенсу життя. Водночас дійсна *свобода вибору* не обмежується винятково егоїстичними мотивами та пориваннями, але зумовлюється рефлексивною засторогою перед моральним цинізмом та індивідуальним і груповим нарцисизмом. Це свідчить про дієвість піднесення смислів «відповідального життя» понад емпіричні

обмеження егоїстичного сенсовідчуження й відповідної дискурсивно-етичної практики «комфортного цинізму».

Мислиться, що *свобода вибору* найповніше проявляє себе в смислоконституювальній активності людини, яка зумовлюється еволюційними потребами природження індивідуальної свободи як негентропійної умови зростання креативного потенціалу суспільного життя, що передбачає формування притомного сенсорозуміння, феноменологія якого розгортається в контекстах генералізованих знаків-ідей і репрезентативно-символічних і дискурсивно-семантичних повідомлень.

Водночас вагомість конструкту «*свобода волі*» полягала в тому, що він уможливив формування семіотично-епістемних контекстів європейського життєсвіту й культури, репрезентативної та дискурсивної європейської семантики, розгортання спільної з Іншими мисленнево-дискурсивної і логічної матриці. Спроба легковажно деконструювати концепт свободи волі, відкидаючи разом із ним свободу вибору й саму свободу, може також свідчити про інформаційну лихоманку сучасного інтелектуального дискурсу, загрожуючи гуманітарною катастрофою.

Список використаної літератури

1. Кайку М. Майбутнє розуму / пер. з англ. А. Камянець. Львів : Літопис, 2017. 408 с.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Київ-Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.
3. Карась А. Переусвідомлення природи людини і свободи у призмі нейродосліджень і семіотики. *Феномен свободи у контексті цивілізаційних викликів XXI століття* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 24–25 травня 2019. С. 143–155.
4. Karas A. Civil Feelings as the Civilizational Capital. *Modern Philosophy in the Context of Intercultural Communication* : Collective monograph / Z.M. Atamaniuk, Ye.R. Borinshtein, N.P. Hapon, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 73–106. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-173-5/73-106>.
5. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. *Локк Дж. Сочинения* : в 3 т. Москва : Мысль, 1995. Т. 1. 621 с.
6. Намиас Е. Научное исследование. Нейронауки. Существует ли свобода воли у человека? URL: <https://sciam.ru/authors/details/eddi-namias>.
7. Сафонік Л. Метафізика свободи волі. *Свідомість, мозок, мова: актуальні проблеми та міждисциплінарні дослідження* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 19–20 квітня 2018. С. 196–200.
8. Сафонік Л. Free will discourse. *Дні науки філософського факультету* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / КНУ імені Т. Шевченка. Київ, 16–17 травня, 2018. С. 37–38.
9. Сафонік Л. Сучасні концепції у контексті дискусій щодо свободи волі. *Феномен свободи у контексті цивілізаційних викликів XXI століття* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 24–25 травня 2019. С. 256–259.
10. Свааб Д. Ми – це наш мозок / пер. з нім. О. Коцюби. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 496 с.
11. Свендсен Л.Ф. Філософія свободи / пер. з норвез. С. Волковецької. Львів, Київ : Видавництво Анетти Антоненко, Ніка-Центр, 2016. 336 с.
12. Bremer J. Czy wolna wola jest wolna? Kompatibilizm na tle badan interdyscyplinarnych. Krakow : Wydawnictwo WAM, 2013. 396 s.
13. Libet B. Do We Have Free Will? *Journal of Consciousness Studies*. 1999. № 8–9. P. 47–56.
14. Mele A.R. Free Will: Theories, Analysis, and Data. *Does Consciousness Cause Behavior?* / ed. by S. Pockett, W.P. Banks and S. Gallagher. Cambridge : The MIT Press, 2006. P. 190–196.

REPRESENTATION OF THE FREE WILL DISCOURSE: A COMTEMPORARY THINKING CONTEXT

Lydiya Safonik

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: lidiyasafonik@gmail.com
ORCID 0000-0002-3525-9501*

Representing the discourse of free will, the author emphasizes that he made possible the formation of representative and discursive semantics of the European lifeworld and culture, with a certain aesthetic experience inherent to them with its main tastes and perceptual orientations, prompting the projection of a cognitive-discursive and logical matrix that is common with others. Therefore, the author warns against attempts of thoughtless deconstruction of the “*free will*”, discourse, which make possible inconsiderate conclusions and decisions. At the same time, the author understands that for the sake of a new existential support, the deconstruction of metaphysical discourses brings thinking beyond the scope of the totalizing verbal-metaphysical practices and converts to searching for the authenticity of life as to the “*truthfulness*” of being itself, helping to overcome the meaninglessness of many life problems and situations. That’s why the author emphasizes the importance of modern neurophysiological research that is capable of freeing a person from fears and personal disasters, making it possible for mankind to look at the world differently; they contribute to a re-evaluation of the status of a marginal person in a society. More specifically, in order to analyze the problem of free will, the author distinguishes between “*freedom of will*” and “*will power*”, “*freedom of choice*” and “*conscious choice*”, since in the case of convergence of “*freedom of will*” and “*freedom of choice*”, one must accept the fact that a person automatically has the freedom to choose, which is doubtful.

Currently, informative-narrative and discursive forms of domination arrogant pride remain factors of the humiliation of human dignity and violence. It is carried out through the pulverization of the semantic horizon of human existence, thus leading to a sense of absurdity, nihilism, and loss of meaning in life. At the same time, true freedom of choice is not limited to selfish motives and impulses but is conditioned by a reflexive alert against moral cynicism and narcissism. This testifies to the effectiveness of elevating the meanings of “*responsible life*” beyond the empirical limitations of selfish sense of meaning and the corresponding discursive-ethical practice of “*comfortable cynicism*”. Thus, an attempt to frivolously deconstruct the concept of free will, rejecting both – freedom of choice and freedom itself may also indicate the feverish nature of intellectual discourse, threatening a humanitarian catastrophe.

Contradictions and confrontations in views and beliefs about the phenomenon of freedom are partly explained by the paradoxes of the modern information field, due, in particular, to the fluctuation of natural sciences and humanities and social knowledge, in which representatives of the discourse of free will work.

Key words: representation, discourse, freedom of will, will power, freedom of choice, conscious choice.